

A MUNKÁRA NEVELÉS ÉS ÖSSZEFÜGGÉSEI

Dr. BERENCZ JÁNOS

A munkára nevelés kérdései a szocialista pedagógiában kezdettől fogva központi helyet foglaltak el. 1958 — a szocialista iskolareformmunkálatok, a gyakorlati élettel való kapcsolat fokozottabb kimunkálása óta — a munkára nevelés a pedagógiai érdeklődés fókuszába került.

Témánk tehát „divatos”, sőt a „legdivatosabb” pedagógiai témák közé tartozik. Ez a tény bizonyos értelemben „hálás témává” avatja a munkára nevelést, — ugyanakkor viszont nem tagadhatjuk, hogy éppen a téma időszerűségéből és abból, hogy úton-útfélen találkozunk vele mindenütt, ahol pedagógiáról szó esik, sajátos nehézségeket is jelent azok számára, akik manapság e téma feldolgozásával foglalkoznak.

Melyek azok a sajátos nehézségek, amelyek a fent vázolt helyzet következtében állnak elő — mindazok számára, akik valami érdemlegest, hasznosat akarnak a munkára nevelésről írni?

A kezdeti nehézség mindjárt abból származik, hogy szinte áttekinthetetlenül nagy irodalmat kell áttanulmányoznunk akkor, ha el akarjuk kerülni a közhelyszerűséget, a már jól ismert megállapítások ismételtetését.

Egy további, nem könnyű feladat az, hogy ki kell szelektálnunk az eddigi pedagógiai irodalomból a munkára nevelés „hagyományos”, elfogadottnak tekinthető tételeit, megállapításait, a pedagógiai gyakorlat leszűrt, ellenőrzött tapasztalatait — a munkára nevelés újszerűbb, még kevésbé kimunkált kérdéseitől és természetesen súllyal az újabb, viszonylag elhanyagolt problémák felderítésén, kimunkálásán kell fáradoznunk.

Nem kis nehézséget jelent továbbá az, hogy a munkára neveléssel foglalkozó írásművek sok esetben részben keverik a problémát a politotechnikai képzéssel, részben szaktárgyi, szakdidaktikai jellegűek (pl. a gyakorlati foglalkozásokkal kapcsolatos munkára nevelésről szólnak). Mi a következőkben — a neveléstudományban meggyökeresedett terminológiának megfelelően — a „munkára nevelést” erkölcsi értelemben használjuk, mint a munka szeretetére nevelést, a munka jellemnevelő vonásainak felhasználását a szocialista embereszmény kialakítására. Következő fejtegetéseinket tehát szorosan az erkölcsi nevelés területére

fogjuk korlátozni — nem tagadva persze a munkára nevelés politechnikai és szakdidaktikai összefüggéseit.

Az említett elméleti, elvi kiindulás felől mutatkozó nehézségekhez társul azután a munkára nevelés *gyakorlati* oldaláról felvetődő számos probléma. A munkára nevelés az általánosan művelő iskolák tevékenységében hazánkban csupán néhány éve kapott tantervi kereteket is, — tehát viszonylag nehéz akár a pozitív, akár a negatív tapasztalatokat is kiemelni, elemezni, feltárni. Sok eszközi, szervezési fogyatékoság hat fékezőleg a munkára nevelésre akár az általános-, akár a középiskolákban. A nevelők és a családok tudatában, gyakorlati magatartásában is számos felszíncesség és hiba tapasztalható, melyeknek objektív és kellően megalapozott feltárása nem kis nehézséget okoz.

Az elmondottakra, de jelen írás szűk terjedelmére tekintettel sem tekintjük feladatunknak a munkára nevelés elvi és gyakorlati kérdéseinek teljes, sokágú, mindenre kiterjedő feldolgozását. Ehelyett inkább néhány időszerű, elvileg és gyakorlatilag lényegesnek látszó problémát vetünk fel és igyekszünk viszonylag elhanyagoltabb kérdésfeltevésekre, összefüggésekre is rámutatni.

Fejtegetéseink további gondolatmenete a következőképpen tagolódik:

I. A munkára nevelés „hagyományos” problémái a szocialista pedagógiában.

II. Az újabb, elvi és gyakorlati kérdések 1958., a szocialista reformmunkálatok óta.

III. A munkára nevelés néhány összefüggése.

I.

A munkára nevelés, mint program, jelszó és megvalósítandó követelmény a modern polgári pedagógiában sem ismeretlen. A szellemi és fizikai munka harmonikus fejlesztését a haladó polgári, utópista gondolkodók vetették fel (pl. Morus, Campanella stb.) és a későbbi „klaszszikus polgári pedagógia” (pl. Comenius, Locke, Rousseau, Pestalozzi stb.) képviselői is fontos helyet biztosítottak a fizikai munkának nevelési elképzeléseikben. Mindez határozott kapcsolatban volt a termelőerők fejlődésével, a haladó polgárság gyakorlatias nevelési eszményével, sokoldalúságra törekvésével.

E fejlődési vonal — különféle pragmatista, pozitivista és egyéb filozófiai jelszavak hatására is — folytatódott a XX. század reformpedagógiai törekvéseiben. Ezekben — a különféle „munkaiskolai”, aktív iskolai, új iskolai stb. elnevezések mellett — a gyakorlati cselekvés előtérbe kerülése egyúttal a fizikai munka, a termelőmunka nevelő célzatú szerepeltetésével is gyakran együtt járt.

A szovjet pedagógiában — Marx tanításainak is hatásaképpen — kezdettől fogva nagy szerepet szántak a tanulóiifjúság fizikai munkájának, a hasznos termelőmunkának [1]. A polgárháború éveiben az or-

szág helyzete parancsolóan megkívánta, hogy a tanulók rendszeresen és intenzíven segítsenek a gazdaságokban. A huszas években a „munkaelvet” a pedagógiai folyamat egyik alapvető koncentrikus elvévé tették. KRUPSZKÁJA 1923-ban elméletileg is hangsúlyozta a munka jelentőségét a szocialista kollektív ember jellemének fejlesztésében [2].

A szovjet munkára nevelés elveit a gyakorlatban, majd később elméletben is, MAKARENKO kristályosította ki. Az iskolai szellemi munkával együtt a telepések rendszeresen végeztek fizikai munkát. Kiindulási pontja — melyet a telepen sohasem nélkülöztek — az ún. „önkiszolgálási”, háztartási munka volt. Ennek jelentőségét mindig elismerte, de egészében nevelésileg fontosabbnak tartotta a hasznos termelőmunkát:

„Az önkiszolgálás jellegű munka motivációs jelentéktelensége — írta — a gyermekek gyors fáradása, a munka intellektuális tartalmának vérszegénysége már a legelső hónapokban megingatta az önkiszolgálásba vetett hitünket. Szegénységre miatt ugyan sokáig gyakorolta telepünk ezt a munkaformát, de pedagógiai pillantásaink már nem fordultak feléje semmiféle reménnyel. Megállapítottuk, hogy az egyszerű munkára irányuló ösztönzések komplexumának szegényes volta elsősorban a munka erkölcsi semlegességét vonja maga után... Tartalmasabb ösztönzéseket kerestünk tehát és a műhelyekkel próbálkoztunk... A műhelyekben folyó munka hatékonyabbnak mutatkozott az új magatartási motivációk kialakításában” [3].

A közösségi termelőmunka végzése vetette fel Makarenko telepén a munkabér, a zsebpénz kérdését. Makarenko híve volt annak, hogy a telepések — termelőmunkájuk és közösségi magatartásuk arányában — zsebpénzt kapjanak. A munka, a teljesítmény elismerésének ezt a formáját, minden ellenvetés, támadás ellenére, Makarenko rendszeresen alkalmazta — ugyanakkor viszont kifejlesztette a közösségi elismerésre, az erkölcsi elismerésre való fokozott érzékenységet is — a fejlettség magas fokán [4].

Makarenko munkára nevelésében talán egyik legkiemelkedőbb vonásként azt ragadhatjuk meg, hogy a fizikai munkát nem tekintette valamiféle „pedagógiai varázs-szer”-nek, határozottan vallotta, hogy *a munkafolyamat önmagában még nem nevel*, hanem csupán mint egy meghatározott, szocialista kollektív nevelési rendszer tényezője fejthet ki értékes jellemnevelő hatást:

„Meg kell vallanom, hogy a munka önmagában véve, megfelelő feszültség, társadalmi, kollektív gondok nélkül nem bizonyult különösebben hatékony tényezőnek az új magatartási motivációk nevelésében. Csak annyiban értünk el haladást, hogy amennyiben a munka időt vett el a gyermekektől és bizonyos hasznos fáradságot váltott ki belőlük. Viszont mindig, szabályszerűen azt tapasztaltuk, hogy a leginkább munkaképes növendékeink egyúttal erősen ellenállnak az erkölcsi behatásoknak. A jó munka lépten-nyomon durvasággal, az idegen holmi és a másik ember iránti teljes tiszteletlenséggel és azzal a mélységes meggyőződéssel párosult, hogy a jól végzett munka felment mindenféle erkölcsi kötelezettség alól. Az effajta munkaszeretet rendszerint csekély

fejlődést, a tanulás lebecsülését, a jövő terveinek és perspektíváinak teljes hiányát eredményezte." ... „A munkafolyamat semlegessége nagy meglepetés volt pedagógusközösségünk számára, túlságosan rászoktunk már a munka elvének áhítatos tiszteletére... Észrevettük, hogy az önmagában vett munkafolyamat könnyen válik autonóm, mechanikus, a lelki élet áramkörébe be nem kapcsolódó, gépies tevékenységgé, olyasmivé, mint pl. a járás vagy a légzés. Csak traumatikusan, nem konstruktívan tükröződik a pszichikumban, semmi komoly része nincs tehát a társadalmi motivációk kialakításában” [5].

A telepen való további próbálgatások, kísérletezések során azt tapasztalták Makarenko és munkatársai, hogy a munkafolyamatnak ez a kedvezőtlen, „semlegesítő” hatása leginkább az önkiszolgálásnál és a kisüzemi jellegű műhelymunkáknál jelentkezett. Viszont a legkedvezőbb erkölcsi-közösségi hatással a tervszerű, nagyüzemi gazdálkodással járó munka járt. A leglényegesebbnek a helyes nevelési rendszerben kifejlődő *társadalmi felelősségtudat* kifejlődését tekintette Makarenko [6].

A helyes munkáranevelés eredményeképpen jelentkezik *a munka, mint szükséglet* a közösség tagjainál. Az ilyen munkaszerető kollektíva tagjai még akkor is szívesen végzik a munkát, ha az egyéni szemszögből kényelmetlennek, „unalmas”-nak is tűnik [7]. A munkára nevelés egyik legértékesebb etikai eredményének azt tartotta Makarenko, hogy a legfejlettebbek még a legkellemetlenebb munkák hasznosságát is belátták. Jellemző e szempontból annak a hagyománynak kialakulása, hogy éppen a legjobb brigád vállalta magára önként a leginkább lenézett munkának, az illemhely takarításának elvégzését [8].

*
**

Makarenko munkára nevelési koncepciójának egy igen értékes, további vonása a munka *jellemnevelési* vonatkozásainak kimunkálása, határozott felismerése.

Milyen jellemvonásokat fejleszt ki különösképpen a munka?

a) *Céltudatosságot, akarat-erőt, bátorságot.*

E vonásokat a pusztán elméleti tanulás nem tudja kellő intenzitással *élő gyakorlattá* változtatni.

A munkában a cél, a gátló körülmények leküzdése, a perspektíva vezet el a fáradság leküzdéséhez. Minden munkafolyamat rendszeres, eredményre törő elvégzése megkíván bizonyos állhatatosságot, akarat-erőt a nehézségek, a különféle belső és külső akadályok leküzdésére [9].

b) *A pontosság, a rend, a munkafegyelem.*

E tulajdonságok megléte nélkül a produktum nem készülne el határidőre, vagy használhatatlan selejt lenne, könnyen balesetek következnenek be, a munkás nem teljesítené a társadalmilag szükséges tervet.

Makarenko az életrend egészében, az aprónak tűnő mozzanatokban is megkívánta a pontosságot, a szigorú, de észszerű magatartási szabá-

lyok megtartását. Pl. az őrseg összeszedte a rendetlen, akasztó nélkül talált kabátokat, következetesen megkívánták ébresztőkor az ágyból való felkelést stb. [10]. E vonásokat azonban a legközvetlenebbül mégis a tervszerű nagyüzemi munka fejlesztette élő gyakorlattá.

c) A munkafolyamat során fejlődik határozottan a gyermek *gyakorlatiassága, tájékozódó- és szervezőképessége, leleményessége*.

Indokoltan hangsúlyozta Makarenko azt is, hogy e jellemvonásoknak más értéke, tartalma van a szocializmusban, mint a kapitalizmusban. A polgár számára a „gyakorlatiasság” elsősorban a minél nagyobb profit elérésében való ügyességet, a konkurrencia legyűrését jelentette. A szocialista társadalomban a gyakorlatiasság nem csupán technikai ügyességet, találékonyságot, technikai szemléletet foglal magában, hanem azt, hogy célszerűen fel tudjuk használni a technikát a szocialista építésben, a gazdaságosabb termelés érdekében. A gyakorlatiasság nem mások legyűrésére, hanem az egész szocialista társadalom jobb életének biztosítására irányul.

A tájékozódóképeség, szervezőképeség, munkavégzőképeség csak korszerű nagyüzemi termelésben, célszerű munkamegosztás és a munka nagyfokú tudatossága, kulturáltsága mellett fejlődik ki. A tájékozódóképeség kifejlődésének egyrészt feltétele a munkafolyamat *differenciáltsága*, másrészt, ezzel látszólag ellentétes vonásként, az *integráció* tudata, a kellő áttekintés is. — E vonásokat Makarenko a függőségi viszonyok bonyolult rendszerén, a demokratikus centralizmus elveinek megvalósításán keresztül igyekezett kialakítani. Nélkülözhetetlen tartozéka e vonásoknak a széleskörű technikai-természettudományi műveltség is. Mindezek megalapozzák a „problémamegoldóképeséget” a munkafolyamatban.

*
**

A munkára nevelés gyakorlatiasságához, nevelési célkitűzéséhez hozzátartozik az is, hogy a munkára nevelés helyezze reális alapokra a tanulók *pályaválasztását*, könnyítse meg a tanulók számára a helyes pályaválasztást. A munkára nevelésnek ezt a feladatát Makarenko mindig határozottan felismerte. A telepen arra törekedtek, hogy a „divatos” pályák választása helyett vegyék tekintetbe hajlamaikat, képességeiket. Ezért beszéltek le pl. egy jó színészi képességekkel bíró növendéket a technikus pályáról és a közösségben valóságban arra készítették, hogy menjen a hajlamainak jobban megfelelő színészi pályára.

Makarenko gyakorlatában helyesen domborodott ki a pályaválasztáskor — a helyes munkára nevelés gyümölcseként is — a két legfontosabb tényező: a társadalmi felelősségtudat, a társadalom munkaerő-szükségletének tekintetbevétele, és az egyéni hajlammal, képességekkel való számvetés. (Mindezek olyan vonások, melyekre később, a munkára nevelés mai problémáinál, még visszatérünk.)

*
**

Az 1930-as évek párthatározatai után a szovjet iskola — mint ismeretes, sok tekintetben az egyoldalú intellektualizmus irányában fejlődött. A fizikai munka az iskolák tantervéből kimaradt és a „mozgalmi nevelés” körébe tolódott át, valójában az iskolai nevelőmunka perifériájára került. Az ilyen irányú fejlődés — ma már ez is nyilvánvaló — szerves következménye az iskolák konzervatív, dogmatikus fejlődésének, a személyi kultusz időszakában elkövetett hibáknak.

E tények ismeretében aligha csodálkozhatunk azon, ha a munkára nevelés makarenkói koncepciója, öröksége egyre halványult és a pedagógiai tankönyvekben is meglehetősen szűkszavúan, élettelenül, fráziszerűen foglalkoztak csupán a munkára neveléssel. Példaként idézhető KAIROV tankönyve, melynek II. kiadása (Kairov—Jeszipov—Goncsárov—Zankov: Pedagógia. — Bp. 1960. II. kiad. Tankönyvkiadó) is eléggé szűkreszabottan, felszínesen foglalkozik a munkára neveléssel (i. m. 304—317. l.). E tankönyv a munkára nevelés kérdéseit a következő beosztásban tárgyalja:

XI. fejezet E) pontja (i. m. 304—317. old.):

„A tanulóknak a munkához való kommunista viszonyra nevelése.” — E ponton belül a következőket fejti ki:

A munkához való kommunista viszony. A munkában tanúsítandó kulturált magatartás, munkahigiéne, a munkatársakhoz való humanista viszony. (Munkakultúra.)

A munkára nevelés eszközei: a tanulmányi munka, — a társadalmilag hasznos munka és ennek példái (taneszközök készítése, karbantartás, a pionyirok által végzett közhasznú gyűjtések stb.) [11].

A társadalmi munka megszervezésének követelményei: a nevelési célok felállítása, — a hasznosság követelménye, — a tanulók erejéhez mértség, — a rendszeresség, — a változatosság, — a kollektív jelleg.

A társadalmilag hasznos munka megszervezésének és lebonyolításának módszerei: a munka tervezése (előkészítés, megbeszélés, a munka vonzó jellegének biztosítása; a közösség erőinek célszerű elosztása; a verseny; a munka eredményének közzététele).

A társadalmi tulajdon megbecsülésére nevelés. (Pl. az iskola helyiségeivel, felszerelésével kapcsolatos gondos magatartás.)

— E tankönyvrészlet igyekszik rendszerbe szedni a munkaerőkölcse, munkára nevelésre vonatkozó szabályokat, példákkal világítja meg a munkára nevelés feladatait, eszközeit, módszereit.

Nagyjából hasonló jellegűek a szovjet, magyar és más szocialista országok pedagógiai sajtójának a munkára neveléssel foglalkozó cikkei, tanulmányai is.

Az ilyenféle publikációk haszna nem vitatható annyiban, hogy a munkára nevelés jelentőségére, számos lehetőségére példákon keresztül felhívták a leendő és működő pedagógusok figyelmét. Tudományos-pedagógiai szempontból azonban az 1940—50-es évek munkára nevelést tárgyaló publikációinak értéke vitatható. Főképp a következő hibáik, fogyatékoságaik miatt:

a) A publikációk nagyobbrészt spekulatív etikai, normatív szem-

szögből foglalkoznak a munkára neveléssel, inkább a munkaerőkölcseiről — némi pedagógiai alkalmazással — mintsem szoros értelemben a munkára nevelésről.

b) Hiányos a munkára nevelés folyamatának pszichológiai, fejlődés- és neveléslélektani megvilágítása — valamint más szélesebb összefüggések, feltételek konkrét kimunkálása is.

c) Az előbbiekkal függ össze bizonyos „problémátlanág”, felszínes kezelése a munkára nevelésnek. Az 50-es évek publikációiból ítélve a munkára neveléshez csupán követelés, szervezés és egyéb pedagógiai eszközök, módszerek alkalmazása szükséges; a többi már „megy, mint a karikacsapás”, különösebb nehézségekkel nem is kell számolnia a nevelőnek. Teljesen elhanyagolt kérdés a munkára nevelés nehézségeinek, akadályainak feltárása.

Mínthogy célunk elsősorban a munkára nevelés időszerű problémáinak felvázolása, áttérünk a munkára nevelés újabb problémáinak vizsgálatára.

II.

Napjainkban a munkára nevelés problémái több szempontból is újszerűen, másképp vetődnek fel a szocialista államokban, mint az iskolai reform-munkálatok előtt. A munkára nevelés jellegzetes, új vonásait, problémáit a következőkben jelölhetjük meg:

a) A termelési technika nagyarányú fejlődése, az atom-energia békés, termelőcélu alkalmazása, az automatizálás, a telemechanika stb. — újszerűen veti fel a munkamegosztás, a differenciálás fokozottabb szükségletét, újszerűen vetődik fel a fizikai és szellemi munka aránya, a munka jellege stb. [12].

b) Napjainkban fokozott súllyal vetődik fel a *munka alkotó* jellegének szükségessége, a termelőmunka fokozott természettudományi-műszaki, szellemi elemekkel való teljesebbé válása és az említett mozzanatok pedagógiai következményeinek kidolgozása.

c) Jogos igényként vetődik továbbá fel, hogy a pedagógiai tudomány többoldalúan foglalkozzék az általánosan művelő iskolákban folyó munkára neveléssel, hűen elemezze a reális helyzetet, a felmerülő nehézségeket tárja fel.

Vizsgáljuk meg, hogy 1958 óta a pedagógiai kiadványok mennyiben feleltek meg a vázolt társadalmi igényből fakadó új, fokozott követelményeknek:

Témánk szempontjából talán leginkább figyelemreméltó „*A kommunista nevelés alapjai*” című kiadványnak (Szerk.: Arszenyev—Glézerman—Koroljov—Hljábics, Bp. 1964. Tankönyvkiadó) a munkára neveléssel foglalkozó 9. fejezete (i. m. 280—312. l.). Ez a következő tagolódásban tárgyalja a munkára nevelés problémáit:

1. A munka nevelő jelentősége.
2. A munka erkölcsi motívumainak erősítése a jövőendő embertípus kialakításának legfontosabb feltétele.

3. Az ifjú nemzedéknek a kommunista munkaszeretet szellemében való nevelése.

E könyv — a korszerűség szempontjából igen helyeselhetően — nagy súlyt helyez a munka „szellemibb” jellegére, mely műszaki haladásunk szükségszerű velejárója. Konkrét példákkal, a munkás szemszögéből is bemutatja, milyen felszabadító, jótékony hatású a munka szellemibb jellege. (Pl. Zaluckij kazánfűtő példája, i. m. 282–287. old.) — A tanulók szemszögéből pedig nyomatékosan szól a munkafolyamat során szükséges megfigyelési, gondolkodási feladatokról, arról, hogy a munkájuk során határozott, a felnőttek, a társadalom számára jelentős — feladatot oldjanak meg. (Pl. egy terméketlen földterület termékennyé tétele.)

Kétségbenvonhatatlan előnye az említett kiadványnak, hogy határozottan kiemeli a munkára nevelés új, korszerű követelményeit — viszont nem foglalkozik részletesen a munkára nevelés gyakorlati kérdéseivel, nehézségeivel, összefüggéseivel. A mű jellegét, célkitűzését tekintve — minthogy címében is a kommunista nevelés *alapjait* hangsúlyozza — ilyenféle feladatokat csupán nagyobbterjedelmű tudományos kézikönyvek, monográfiák oldhatnak meg.

A kiadvány említett pozitívumai mellett a történelmi és pedagógiai, tudományos megalapozottság terén merülhetnek fel kifogások, kritikai észrevételek — még akkor is, ha a kiadvány terjedelmét, jellegét, ebből adódó korlátait tekintetbe vesszük. Nevezetesen kifogásolható a munkára nevelés előzményeinek, történeti alapjainak elhanyagolása. Nézetem szerint, ha éppen a kommunista nevelés — ezen belül a munkára nevelés — alapjait akarjuk feltárni, legalábbis utalni kellene arra, hogy a munkára nevelésnek megvoltak az előzményei az ún. „klaszszikus polgári pedagógiában”, és az utópista szocialisták működésében. Nem helyeselhető az sem, hogy a szerzők figyelmen kívül hagyják az SZKP XIX. kongresszusának a politechnikai képzésre, munkára nevelésre vonatkozó határozatait és azt állítják, hogy a munkára nevelés fellendülése csupán az SZKP XX. kongresszusának nyomán következett volna be. Természetesen a mai helyzet szempontjából különösen kiemelkedik az SZKP XX. kongresszusa óta a munkára nevelésben is bekövetkezett fejlődés, de ez nem jelentheti azt, hogy elhallgassuk a XIX. kongresszus idevonatkozó állásfoglalását.

Az említetteknel súlyosabb hiba, hogy a szerzők megkerülik a munkára nevelésre vonatkozó kultúrpolitikai intézkedések és a gyakorlat tudományos-kritikai elemzését, és ehelyett egyszerűen hivatkoznak egyes dokumentumokra, párthatározatokra, beszédekre, ezeket néhol kommentálják — de elmulasztják a munkára nevelés alakulásának, a legújabb fejlődésnek sokoldalú, szociológiai, pedagógiai stb. elemzését.

— Az utóbbi évek egy másik kiadványa, SZUHOMLINSZKIJ könyve, inkább a munkára nevelés iskolai gyakorlatának tapasztalatairól szól. (V. A. Szuhomlinszkij: Munkára nevelés az iskolában. — Tankönyvkiadó, Bp. 1962.) Az előbb említett, nagymértékben elméleti

műhöz viszonyítva — ez inkább gyakorlati, antipólusként tekinthető. Szuhomlinszkij iskolájának évek óta felgyülemlett gyakorlati tapasztalatait ismerteti, és minthogy egy 10 éves gyakorlat áttekintését nyújtja a munkára nevelés szemszögéből, érthető, hogy lényegében az iskolareform előtti állapotokat, helyzetet tükrözi. (A könyv Moszkvában, 1959-ben jelent meg és a 45–50-es évek gyakorlati tapasztalataira épít.) Érdekessége a példaanyag gazdagsága, a munkára nevelés eszközeinek, szervezésének, módszereinek szemléltető példákon való bemutatása. Nem kerülik el figyelmét a „nehéz esetek”, a lustaság, hanyagság elleni küzdelem sem (i. m. V. fejj. 3. pont, 351–357. l.).

Sok tanulságos vonása ellenére a könyv tudományos-pedagógiai szempontból vitatható értékű. Legnagyobb részét megmarad az egyszerű leírás, illusztrálás, vagy az esetek magyarázatának, rövid kritikai bemutatásának fokán. A mélyebb szociológiai és pszichológiai jellemzés, indokolás azonban elmarad. Ezért problematikus pl. az olvasó számára, hogyan sikerült a „nehéz eseteket” egyszerű szervezéssel, kényszerítéssel, a munkabrigád követelésével, bizonyos „társadalmi nyomással” — jó munkásokká nevelni. Az egyes esetek körültekintő elemzésén kívül elmarad a munkára nevelés valódi tartós eredményének az olvasó elé tárása is.

**

Az említett nagyobb terjedelmű kiadványokon, könyveken kívül a cikkek, publikációk hatalmas tömege foglalkozott az utóbbi években a munkára nevelés problémáival. Közülük csak azokat említjük most meg, melyek elvi szempontból bizonyos újat adnak, különösen tanulságosak:

A. P. ARHIPOV a játékosság és versenyszerűség érvényesítésére, a munkának a tanulók életkori sajátosságához való alkalmazására, az érdeklődés és aktivitás biztosítására hozott fel ügyes példákat. („A munka iránti érdeklődés fejlesztése a serdülőkorban”, Szovj. Ped. 1963/6. sz.) Például az egyik iskolába „titkos csomag” érkezett: azé az osztályé lesz az ajándék-csomag, amely győz a versenyben. — Másutt a földrajz-oktatáshoz „élethű” vulkánt készítettek a tanulók. — A tanműhely-építést a munka közös megbeszélésével, a hibák kollektív megvitatásával és kijavításának szándékával sikerült aktívvá, elevenné tenni. — Egy másik osztályban az „önkiszolgálás”, az osztály takarítása népszerűtlen volt. Az osztályfőnök a tengerész-életre való ügyes hivatkozással, játékos-romantikus elemek érvényesítésével tudott kedvet kelteni. — A tanulmány szerencsésen mutat rá arra, mennyire be lehet vonni a tanulokat iskolaépítkezési, szépítési munkálataikba (pl. szökőkút építése az iskola elé) —, ha bevonják a tanulokat a munka tervezésébe, a döntésekbe, a szervezésbe, ellenőrzésbe.

Vizsgálták azt is — a tartós megfigyelés módszerével —, hogy milyen kapcsolat van a tanulási eredmény és a tanulóknak a munkában tanúsított magatartása között. F. FÖRSTER és M. WIEDEMANN (Pädagogik, 1962/6. sz.) tapasztalatai szerint főleg a lányok esetében van pozitív korreláció a tanulási és munkaeredmény között. A jó tanulók

általában megbízhatók, eredményesek a fizikai munkában is. — A fiúk esetében gyakoribb, hogy a tanulásban hanyagok, érdektelenek (nincsenek, vagy kicsik a siker-élményeik) viszont a fizikai munkában jobban bevalnak.

Nálunk — különböző korcsoportokra vonatkozóan — végeztek elég széleskörű felmérést arról, hogy milyenfajta fizikai munkát végeznek és mit szeretnek a fiúk, ill. lányok; hogyan látják a szellemi és fizikai munka viszonyát, értékét, a fizikai és szellemi dolgozó megbecsülését; milyen viszonyban van pályaválasztásuk és a munkáról kialakult véleményük, gyakorlatuk. („A tanulók világnézeti és erkölcsi fejlődése”, Bp. 1962. Tankönyvkiadó. — Írták: Dobos László—Komár Károly—Juhász Ferenc—Majzik Lászlóné—Nagy Jánosné. — 200—209., 221—236., 301., 322., 337. l.)

A kiadványból kitűnik, hogy a megkérdezett iskolások többsége végez valamilyen fizikai munkát is a szellemi munka, tanulás mellett. Legnagyobb mértékben szerepel a házi munkában a szülőknek való segítség és fiúknál a fűrész-faragás, barkácsolás. Csak elenyésző azoknak száma, akik bevallottan nem szeretik a munkát és ugyanazok nem is végeznek semmi fizikai munkát. — A német tapasztalatokhoz hasonlóan, a jó tanulóknak általában jobb a munkához való viszonyuk is. — A megkérdezettek úgyszólván kivétel nélkül méltányolják, nagyra értékelik a fizikai munkát, — mégis, amikor pályaválasztásra kerül a sor, figyelemreméltó tartózkodás tapasztalható a mezőgazdasági munkával és az alkalmazotti munkakörrel szemben. — középiskolások általában pozitív munkaélményekről számolnak be. Ha némelykor akad kellemtelenségről számot adó válasz, ez rendszerint a munka kis anyagi jutalmazásával, a kevés bérrel függ össze.

Az említett tanulmány kétségkívül a munkára nevelés eredményeiről tanúskodik. Kutatásmódszertanilag viszont kifogásolható, hogy nem eléggé ellenőrzi és kritizálja a válaszokat. Ezért az adatok valósága, realitása még sokoldalú ellenőrzést, kritikai megvilágítást is igényel. A munka szeretetére vonatkozó válaszok sok esetben külsőséges átvételek lehetnek, esetleg frázisszerűek.

Van azután még egy problematikus vonása az említett — és sok tekintetben vitathatatlanul tanulságos — felmérésnek. Kritikus pontja az, hogy a szerzők erősen direkt kérdések alapján próbáltak tájékozódni. A direkt kérdések helyett viszont célszerű lenne indirektebb, kevésbé közvetlen rákérdezéssel tájékozódni arról, hogy a tanulók mennyire szeretik a fizikai és szellemi munkát, milyen munkákat kedvelnek stb.

Tanszékünk részéről 1964. októberében az egri Városi Művelődési Osztály segítségével — kérdőíveket juttattunk el az egri iskolákhoz. Ezzel elsősorban az volt a célunk, hogy a helyi adatok alapján tájékozódjunk — kezdetként az általános iskola VIII. osztályosainál — a munka szeretetére, a munkakedvre vonatkozóan. A válaszok feldolgozása, a pedagógusokkal való beszélgetés alapján megkíséreltük egybevetni helyi tapasztalatainkat az 1962-ben megjelent kiadvány adataival.

Jelenleg a felmérés mérlegének megvonása még nem történt meg, ilyenirányú vizsgálataink folytatásra, továbbfejlesztésre szorulnak. Előzetesen azonban — az összehasonlítás érdekében néhány eddigi eredményt közzé teszünk:

Az egri általános iskolák VIII. osztályos tanulóinak 8 kérdést tettünk fel, mellyel kapcsolatban a felmérést végrehajtó iskoláknak instrukciót adtunk. A kérdésekre a rövid választ név nélkül, csupán a nem feltüntetésével kértük.

Kérdéseink a következők voltak:

1. Mivel foglalkozol otthon a tanuláson kívül és kb. hány órát?
2. A fenti tevékenységek közül melyik az a három, melyet a leginkább kedvelsz?
3. Nevezd meg azt a három tevékenységet, melyet a legkevésbé szeretsz! Miért?
4. Ha elmaradna a számtan-óra, örülnél-e neki? Melyik órát vennél legszívesebben helyette?
5. Ha elmaradna a „gyakorlati foglalkozás” órája, örülnél-e neki? Milyen foglalkozást tennél helyébe?
6. Ha elmaradna a testnevelés-óra, örülnél-e neki? Milyen foglalkozást tennél helyébe, ha egyszer elmarad?
7. Dolgoztál-e már gépen? melyiken? Mi jobb: pusztá kézzel dolgozni, vagy géppel? Miért?
8. Melyik az a három iskolai tantárgy, melyet a legjobban kedvelsz; — melyik hármat kedveled legkevésbé?

Mint látható, e kérdések túlmennek a munkaszeretet, munkára nevelés körén, általánosabb jellegűek, de néhány kérdés kombinatív értékeléséből, a válaszok összevetéséből talán lehet a munkaszeretetre, munkakedvre is következtetni. Eddigi tájékozódásunk szerint a kérdések nem voltak szuggeráló, direkt jellegűek, sokszor maguk a pedagógusok is csak „sejtették” (— saját szavaik szerint —), hogy a felmérés a munkaszeretetet puhatolja. — Természetesen tudatában vagyunk annak, hogy fenti kérdésekkel kapcsolatban is több probléma vethető fel, lehet azokat javítani, egyszerűsíteni, csiszolni stb.

Mi az mármost, amit a válaszokból és néhány iskolában történt tájékozódásunkból mégis le lehetett szűrni?

a) A tanulók nagy többsége (90 %-on felül) végez otthon is valamilyen fizikai munkát, igaz, hogy az esetek egy részében a házi munka csupán alkalmoszerű. (Fiúknál.)

b) A többség szívesen végez otthon munkát, szívesen segít szüleinek. Nem kedvelik azonban a hosszadalmas, fárasztó, vagy „piszkos” munkát. (Egerben is a mosogatás a legnépszerűtlenebb, akárcsak az említett kiadvány tanúsága szerint másutt is!) Viszont a *bevásárlást* elég sokan nem kedvelik, mert messze van az üzlet, sokat kell várni, könnyen elfelejt valamit stb. (E ponton tehát adataink nem erősítik meg a PTI 1962-es adatait.)

c) A kérdezettek többsége (80,82 %-a) nem örülne, ha a gyakorlati foglalkozás elmaradna. Ez kétségtelenül pozitív jel, — de az is bizonyos, hogy nem a „gyakorlati foglalkozás” a legkedvesebb tantárgy, hanem inkább a testnevelés. (Még 1 %-ot sem éri el azoknak a száma, akik örülnének, ha a testnevelési-óra elmaradna!) — Természetesen az egyes tantárgyak kedveltségének bő skálája van, de ezeknek az adatoknak elemzése most nem tartozik tárgyunkhoz.

d) Legkedvesebb foglalatossággként a tanulók 60–80 %-a a tv-hallgatást és a mozit jelöli meg. Utána a különböző sportágak szerepelnek — a „focizás”, a kosárlabda, birkózás, ping-pong, úszás, céllövészet stb. Lányoknál kedveltek bizonyos házimunkák is (pl. takarítás), fiúknál kevésbé. Az olvasás, szakkörbe járás már jóval szerényebb arányban szerepel.

e) A válaszok mintegy 10 %-a arról vall, hogy géppel még nem dolgoztak. Tanulóink többségénél a háztartási gépek (mosógép, porszívó stb.) és az iskolai varrógép „reprezentálja” a gépet. Csupán elvétve vannak, akik a következő gépekkel dolgoztak: föld-döngölő gép, fűrészgép, gépgyalú, szövőgép, traktor. — A válaszok nagy többsége helyesen sorolja fel a géppel végzett munka előnyeit (gyorsabb, könnyebb, pontosabb stb.) —, de azért elvétve akad olyan tanuló is, aki szerint kézzel dolgozni jobb, „mert a gép elvághatja a kezünket”.

— Talán nem is szükséges hosszan elemezni a válaszokat, hiszen jól tanúskodnak az eredményekről is, a teendőkről is. Kétségtelen, hogy tanulóink nagy többsége szívesen végez életkori fejlettségének, képességének megfelelő fizikai és szellemi munkát, — főleg ha ehhez célszerűen hozzászoktatták. Másrészt viszont azt is dokumentálják a válaszok, hogy a gyermek munkakedve, munkaszeretete korántsem olyan természetes, elsődleges adottság. A sport, játék, szórakozás — népszerűbb, mint a munka. Vannak kifejezetten „népszerűtlen” munkák is (pl. egyes házi, mezőgazdasági munkák).

**

— Határozott kritikai irányultság jegyében foglalkozott a munkára neveléssel SZKÁTKIN cikke. (Bátrabban valósítsuk meg a munkára nevelést! „Narodnoje obrazovanyije”, 1962. No. 12.)

Kiindulásul helyesen hangsúlyozza, hogy a munkát nem kísérhetik negatív, vagy közömbös érzelmek, élmények, majd a játék és munka kapcsolatából így következtet: „A játékkal kapcsolatos örömteli élmények a feltételes reflexek kialakulásának törvényei szerint átvivődnek a munkára is.” Az „érzelmi transzfernek” ilyenféle elképzelése azonban egyrészt hibásan azonosítja a játékot a munkával, másrészt sematikus, vulgarizálva emlegeti itt a „feltételes reflexek kialakulásának törvényeit”. Pszichológiailag ugyanis a munkát kísérő öröm jellegzetes „siker-érzelem”, melyhez természetesen másfajta pozitív (vagy egyéb, negatív) érzelmek is járulhatnak, de mindenképpen zavaró mozzanat itt a „feltételes reflex-alakulás” törvényeit emlegetni.

A munkára nevelés eszközeit, módszereit a szerző konvencionáli-

san tárgyalja, a kényszerítést pedig megalapozatlanul — a nevelési helyzetek sokoldalú elemzése nélkül — helyesli.

A továbbiakban helyesen mutat rá a tanulás és munka kapcsolatára. A termelőmunka akkor hat kedvezően a tanulók tanuláshoz való viszonyára — állapítja meg helyesen —, ha a munka ismereteik alkalmazását kívánja meg.

Külön figyelmet szentelt Szkátkin a munka és a világnézeti nevelés összefüggéseire. A munka folyamán a tanulók saját munkájukkal hatnak az anyagra, a természetre, tapasztalatuk meggyőzi őket arról, hogy nincsenek természetfeletti erők. Szkátkin szerint azonban a neveléstudomány, sajnos, még nagyon keveset tett azoknak a konkrét módszereknek a kidolgozása érdekében, melyek segítségével a munkát fel lehetne használni a tanulók kommunista világnézeti nevelése érdekében. Ez még érintetlen terület, „pedagógiai szűzföld” — vélekedik Szkátkin.

A munka és az erkölcsi nevelés kapcsolatáról szólva, ismerteti a cikk Jezerszkij leningrádi pedagógus esetét: az iskolásoknak egy zöld-séges raktárt kellett rendbehozni, melyben sok rothadó zöldség gyülemlett föl. Eleinte kedvetlenül láttak a munkának, majd munkamegosztásban állapodtak meg: egyesek a kosarakat töltötték meg, mások kihordták a teli kosarakat. Feltámadt a tanulók versenyző kedve. Ezután már a munka valósággal játékká változott. Estére kitisztították a raktárt és a résztvevőket a jó munka győzelmes tudata hatotta át. — A figyelemreméltó eset leírásához megjegyzendő, hogy hiányzik belőle a munkában résztvevő közösség sokoldalú előzetes elemzése, bemutatása. A szerző nem folyamatában mutatja be a pedagógiai helyzet alakulását, a munkamegszervezés közösségszociológiai és pszichológiai előzményeit és következményeit, hanem egyoldalúan, csupán a munkamegszervezés tényére, a versenyzés tényére stb. utal. Ezért és ennyiben fogyatékos, felszínes a leírás.

Végül, szólt Szkátkin a munkára nevelés fogyatékokáról is. Hiányos a szerszám-, és anyagellátás, nincs meg a csoportokra bontás (az alsó tagozatban). Nem szerencsés a gyakorlatban szereplő szakmák megválasztása, sem a szakoktatás didaktikai színvonala. Az V–VIII. osztályokban az elektromos szerszámokat szélesebbkörűen kellene alkalmazni. Kifogásolja, hogy a tanulók termelőmunkát ritkán végeznek, ez erősíti a gyermekekben a „fogyasztó pszichológiáját”. — Felhívja a figyelmet a szocialista versenyszellem elemeinek érvényesítésére, a csoportok közti versenyzésre. — A tanműhelyekben folyó munka kapcsolódjék szorosan a termeléssel úgy, hogy az iskolai műhely a gyárak megrendelésére bizonyos termékek előállításával foglalkozzon. — Fokozottan kellene fejleszteni a tanulók kezdeményező képességét, szervezőképességét. Jobban kellene építeni a Szülői Munkaközösség, a párt-, és tömegszervezetek, a patronáló üzemek segítségére.

Az előzőkben „menetközben” utaltunk már Szkátkin néhány vitatható megállapítására, főleg a mélyebb pedagógiai és pszichológiai megalapozás fogyatékokaira. Módszeres téren — főleg ami az aktivizálást, versenyszellemet illeti — sok megszívlelésre érdemes javaslata van,

ugyancsak értékesnek látszanak a szervezésbeli hibákra vonatkozó megjegyzései. Ami azt a kíváncsiságot illeti, hogy az V–VIII. osztályban szélesebbkörűen szerepeljenek elektromos gépek, ez részben a politechnikai képzés egészét illető, sokoldalú megfontolást igénylő javaslat, — melynek érdemébe most, a munkára nevelés erkölcsi oldaláról írván, nem bocsátkozhatunk. — Végül, a termelőmunka sürgetése és az „önkiszolgálás” kárhóztatása — a tanulók életkori fejlettségére és a reális helyzetre való tekintettel — kissé merev és nem eléggé megalapozott álláspontnak tűnik. Kezdetben ugyanis — részben a tanulók életkori fejlettsége, részben a mai termelés igen magasrendű technikai követelményei miatt — alighanem meg kell elégednünk a pusztán „önkiszolgáló” és nem-termelő munkával. Munkára nevelésünk tendenciája kétségkívül a termelő munka felé mutat, de ezt fokozatosan, sok objektív és szubjektív feltétel megléte, vagy „meghódítása” nyomán érhetjük csak el. A munka nem-termelő, önkiszolgáló jellege nem feltétlenül a „fogyasztó pszichológiájára” vezet, hiszen nevelésünk szocialista, kollektív jellege más oldalról, vonatkozásban kellőképp ellensúlyozhatja a szubjektivistá „fogyasztói” mentalitást, ha egyáltalán veszélyes mértékben elharapózna, fellépne.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy az önkiszolgálásra való nevelés már kisgyermekkorban bizonyos izmok működésének koordinálását teszi lehetővé. Ez a későbbi gyakorlás, továbbfejlesztés során — transzfer útján — befolyásolja a fizikai munkakészséget és képességet.

**

A munkára nevelés hazai eredményeire és fogyatékoságaira vonatkozóan összefoglalásul a következőket állapíthatjuk meg:

a) Iskolarendszerünkben — az 1954 óta folyó tanterv-módosítások, majd különösen az iskolareform során — jelentős lépéseket tettünk az egyoldalúan intellektuális iskola leküzdésében. Ezért napjainkban a fizikai munka kezdi elfoglalni az őt megillető helyet mind az iskolában, mind a családi nevelésben. A pedagógusok zöme helyesli a fizikai és szellemi munka harmonikus érvényesítését célzó intézkedéseket és e törekvéseink a szülők körében is általában helyesléssel találkoztak. Hiba lenne azonban sematikusán ítélni: itt-ott előbukkan pedagógusoknál is, szülőknél is, a „szellemi munka” túlbecsülése a fizikai munka rovására. Másrészt, az ifjúság körében (pl. szak-középiskolákban, gimnáziumokban is) újabban tapasztalható a tanulás elhanyagolása, lebecsülése, az, hogy nem látják eléggé a kapcsolatot a korszerű tudományos műveltség és a gyakorlat, a termelőmunka között.

b) Tanulóink többsége szívesen végez erejéhez, képességeihez mért fizikai munkát. Viszont nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy nem minden fizikai munka egyformán kedvelt, népszerű. A fárasztó, unalmas, sikerrel nem kecsegtető munkát nem szívesen végzik a fiatalok. Gyakori jelenség, hogy fiúk nem kedvelik a „lányoknak való” munkát, a lányok viszont érdektelenek a motorszereléssel, a „fiús” munkákkal szemben. E téren, a régi, elavult hagyományok leküzdésében még sok

a tennivaló. — A munkaszeretet motívumai természetesen változatosak, jelentékenyen különböznek életkor, nem, iskolafaj és egyéni tulajdonságok szerint is. Az általános iskolásoknál például fontos motiváció: a mozgásvágy kielégítése (a fizikai munka „funkció-öröme”), az egyoldalú ülőfoglalkozással, tanulással szemben a változatosság érvényesülése, és a felnőttek (szülők, pedagógusok) oldaláról a gyermeket érő serkentő hatások. (Követelés, buzdítás, elismerés stb.) — De már a felső tagozatban jelentkezik másfajta motiváció is: a gyermek különféle jártasságokat szerez a fizikai munkában (otthon is, a „Gyakorlati foglalkozás” óráin is) — ezek kapcsán kialakul, fejlődik a munkavégzőképesség, problémamegoldóképesség. Ennek nyomán alakulhat ki, hogy a fizikai munka során fellépő „siker-érzelem”, az erre való törekvés, a munka érdekessége szerepel motiváló tényezőként. Ez már a szoktatás, a munkaoktatás, a munkára nevelés eredménye. — A középiskolásoknál azután az említetteken kívül még feltűnik az anyagi motiváció, a pénzkeresés is. — Mikor a tanulók munkakedvét és ennek motivációját vizsgáljuk, nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a negatív hatást sem, melyet egyes felnőttek felelőtlensége, laza munkafegyelme a tanulókra gyakorol.

c) A munkaoktatás gyakorlatában is számos eredmény és negatívum tapasztalható. Pedagógusaink többsége kedvvel, igyekezettel, rendszeresen tanítja a különféle munkaműveleteket, törekszik a tantervi követelmények elérésére. Ugyanakkor viszont gyakran tapasztalható, hogy a didaktikai feladatok mellett a nevelés, az aktivizálás háttérbe szorul. Gyakran nem fejlesztik eléggé a tanulók önállóságát, gondolkodását, képzeletét, elsikkad a munka alkotó jellege. Nem aknázzák ki eléggé mélyen és tudatosan a fizikai munka *jellemnevelési* lehetőségeit sem. Sok esetben a pedagógusok belső meggyőződése, hogy a munkafolyamat automatikusan nevel, vagy úgy gondolják, teljesen elegendenek a „nevelés” követelményeinek egy-egy odavetett mondattal. Találkozhatunk azonban az ellenkező végtelével is: hosszú, a tanulók számára unalmas, nem is eléggé a feladathoz kapcsolódó fejtegetéseket hallunk a produktivitásról, takarékosságról, társadalmi tulajdon védelméről stb. a „gyakorlati foglalkozás” óráján.

d) Részben a jelzett hibákkal és egyéb társadalmi problémákkal, a felnőttek negatív hatásával magyarázható, hogy sok esetben a munkára nevelésnek nincs kellő kisugárzó hatása sem a pályaválasztásra, sem a kicsinyes, szűklátókörűen anyagias, „kispolgári” életfelfogás leküzdésére. — A fizikai és szellemi munka, a termelőmunka és a gyakorlati foglalkozás nem mindig kapcsolódik eléggé szervesen egymáshoz, ami végeredményben a kétféle munka bizonyos különválasztáshoz, a munkára nevelés elszigeteltségéhez vezethet.

III.

A munkára nevelés főbb összefüggéseit a következőkben foglalhatjuk össze:

Etikai összefüggések: munkaerkölcs — munkára nevelés

— A marxista etika idevonatkozóan a következő főbb normákat állítja fel: a kommunista ember szereti a munkát, erejéhez és képességeihez mértén szívesen veszi ki részét a munkából; aktívan megtartja a munkafegyelem követelményeit; gondosan, takarékosan kezeli és gyarapítja a társadalmi tulajdont. (Vö. legújabban SISKIN: A marxista etika alapjai. Bp. 1964. — VII. fej. 299—325. l. és SISKIN: „Marxista etika. Olvasókönyv.” Kossuth kiadó, Bp. 1964. IV. fej. 312—330. l.)

A szocialista munkára nevelésnek mármost ezeket az erkölcsi normákat kell sajátosan alkalmazni a pedagógia területére, „pedagógiaileg lebontani”. (Vö. Szarka József tanulmánya a „Tanulmányok a neveléstudomány köréből” c. kötet, MTA. 1964.: „Az etika pedagógiai lebontásáról.”)

A munkaerkölcs normáinak pedagógiai alkalmazása annyit jelent, hogy e normákat a tanulók életkori fejlettségének, az általánosan művelő iskola konkrét anyagának, a konkrét közösség és egyén fejlettségének, a „pedagógiai helyzet” valamennyi objektív és szubjektív adottságának megfelelően kell érvényesíteni. Ilyen szempontból kritizálható számos régebbi tankönyv és cikk, mert egyszerűen, mechanikusan alkalmazza a munkára nevelésre a szocialista munkaerkölcs követelményeit. Konkrétizálva: a pedagógiai helyzet alapos elemzése nélkül nem helyeselhető az ún. „önkiszolgáló munka” lebecsülése, a „termelő munka”, a „nagyüzemi munka” fetisizálása stb. Viszont éppen e szempontból helyeselhető Makarenko „zsebpénz”-rendszere, mely a gazdasági és etikai követelményeken túlmenő, sajátos pedagógiai mozzanatokot tartalmazott.

Szociológiai összefüggések

A munkára nevelésnek elhanyagolt oldala a családszociológiai kutatás és az iskolai osztályok, órsők, munkacsoportok szociológiai jellegű vizsgálata. A gyermek társadalmi környezete, a szülők jövedelme, gazdálkodásuk módja (ésszerűen beosztó, takarékos, zsugori, költekező, rendszertelen) — a környezet életmódjának, munkához való viszonyának minősége, a barátok, ismerősök stb. — a munkára nevelés szempontjából is számbaveendő körülményeket jelentenek.

Vannak pl. családok, ahol pontosan, vidáman dolgozik mindenki, az anyának segítenek háztartási munkájában, az apa barkácsolásához szinte „odanőnek” a fiúk. Másutt szintén elvégzik a munkákat, de valami rideg egyöntetűség, zsörtölődés van napirenden, hiányzik az ésszerű munkaszervezés, egymás kölcsönös segítése. Ismét másutt a családi élet rendszertelen, felbomló képet mutat. E vonások természe-

tesen kapcsolatosak a családfők szociális viszonyaival, világnézeti, politikai állásfoglalásával is. Újabban tanulságos példákat olvashatunk arra vonatkozóan, hogy az egyes családok szociológiai alaptényezői hogyan hatnak a gyermek tanulására, fizikai munkájára, magatartására. (Vö. KOMLÓSI Sándor—Komlói Sándorné: „Egyes családok szociológiai alaptényezőinek felderítése és pedagógiai hatásuk elemzése” c. szemléletes, jellemző eset-tanulmányait a „Tanulmányok a neveléstudomány köréből” c. gyűjteményes kötetből. — Bp. 1964. MTA. kiad. 345—371. old. Jól kidomborodnak pl. a munkához való viszony szociológiai és pszichológiai tényezői a felhozott példák közül Géza, a kövér Karcsi és Rezső esetében.)

Az iskolai osztályban, a gyakorlati foglalkozási csoportban a csoporttagok összetartása, kohéziója, vagy ennek hiánya, a tagok egymásközi pozitív, vagy negatív viszonya (ellenszenv, rivalizálódás, civódás stb.), közömbössége — erősen számításba veendő tényező a munkára nevelés szempontjából.

A munkára nevelés szocialista kutatásában eddig mind az alapos családszociológiai vizsgálatok, mind a tudományos eset-tanulmányok, az iskolai osztályok, csoportok „mikroszociológiai” vizsgálata — elhanyagoltak voltak. Ebben a hosszú ideig érvényesült dogmatikus, szektás szemlélet érvényesült, mely általánosítva burzsoá, reakciós tudományként értékelte a szociológiát és társadalomlélektant. Az SZKP XX. kongresszusa óta viszont határozott lendületet vettek a szociológiai, nevelésszociológiai kutatások a szocialista országokban.

Összefüggések a pedagógia más területeivel

A tankönyvek, publikációk alapján közismert az a kapcsolat, mely a munkára nevelést a többi nevelési területtel — a testi, értelmi esztétikai képzéssel — összefűzi. Még intenzívebben került kidolgozásra a munkára nevelés és közösségi nevelés kapcsolata, egymásrataltsága.

Figyelmet érdemel nevelési szempontból is a munkaoktatás és munkára nevelés elválaszthatatlan kapcsolata, a didaktika (szakdidaktika, metodika) összefüggése a munkára neveléssel. A célszerű eljárás-mód, a didaktikai alapelvek helyes alkalmazása eredményesebbé teszi a tanulók munkáját, fokozza siker-érzelmeiket és kedvező talajt ad a jellemnevelés számára is. Ezért van meg a nevelési jelentősége pl. a műveleti fokozatok kutatásának a munkaoktatásban. (Vö. NEMES Rudolf: A gyakorlati foglalkozás műveleti fokozatai. Pedagógiai Szemle, 1964/5. sz.)

Viszonylag kevésbé kidolgozott — amint idéztük is Szkátkin idevonatkozó álláspontját — a munkára nevelés világnézeti nevelési összefüggése.

A munka világnézetformáló hatásáról szólva elsősorban kerülnünk kell a kérdés túlzott leegyszerűsítését. Nem egyszerűen arról van szó, hogy a fizikai munka folyamán a tanuló tapasztalja, hogy a világon minden anyagi, hogy az anyagokat munkával át lehet alakítani, hogy

mindennek megvan a természetes, anyagi oka... Ha ez általában és egészében így volna igaz, akkor minden dolgozó embernek általában és szükségszerűen el kellene jutnia a materialista világnézethez. A munka, a fizikai munka azonban nem fejt ki „automatikusan” világnézetformáló hatást, amint hogy ide is vonatkozik Makarenko tétele, mely szerint a munkafolyamat önmagában „semleges folyamat” marad.

Jegyezzük meg mindjárt kiindulásul, hogy egyes munkanemek különbözőképp hatnak a világnézetre. Olyan munkák pl., melyekben az ember közvetlenebbül érzi a természet erőitől való függést — alacsony műveltség és egyéb társadalmi körülmények fennforgása esetén — nem hatnak egyértelműen a materialista világnézetformálás irányában. Nem véletlen például, hogy a mezőgazdasági munka múltbeli jellege, — társulva a parasztság elnyomottságával, műveltségbeli és múltbeli helyzetével — mennyire kedvezett a vallásos világnézet kialakulásának.

A munka tehát csak akkor gyakorolhat pozitív világnézetformáló hatást, ha hibás, téves előítélettől mentesen és kellő műveltséggel, tudományos szemlélettel van felvértezve a dolgozó ember. Ilyen kedvező esetekben a fizikai munka nem elsősorban „tudatformáló”, hanem *aktív magatartásformáló* tényező, nem elsősorban és kizárólag a természettel kapcsolatos általános szemléletre, hanem inkább az ember helyes társadalomszemléletére van hatással.

Pszichológiai összefüggések

A munkára nevelésnek fontos kapcsolatai vannak mind az általános-, mind a fejlődés-, és neveléslélektannal, munkalélektannal.

Néhány példával érzékeltetve e kapcsolatok jelentőségét:

A munka-motiváció, a munkával kapcsolatos érdeklődés és aktivitás, a munkaöröm külső és belső feltételeire a pszichológia ad felvilágosítást. Csak konkrét fejlődéslélektani vizsgálatok alapján adhatunk választ a játék és munka viszonyára, arra, hogy meghatározott életkorban milyen munkanemek és milyen követelmények felelnek meg az életkori fejlettségnek. Ezzel együtt fontos és elhanyagolt kérdés a különböző munkákra való egyéni alkalmasság és képesség. A jelenleginél differenciáltabb, pszichológiailag sokoldalúbban megalapozott munkaszervezés lenne kívánatos ahhoz, hogy a fizikai munka valóban minden tanulónak örömet adjon, adekvát legyen és pozitív hatást fejtsen ki a pályaválasztásra is.

A pszichológiai, neveléslélektani vizsgálatok értékes elvi és gyakorlati szempontokat adnak a munkával kapcsolatos jellemvonások tudományosan megalapozott, reális pedagógiai megítéléséhez és a teendőkhez is. Így pl. a „szorgalom” és a „lustaság” köznapi elnevezései mögött nagyonis sokféle jellemvonás „húzódik meg”. (Pl. a gyors fáradékonyságot, a kapkodást, bizonyos munkanemekről való húzódozást stb. gyakran kellő különbségtétel nélkül „lustaság”-nak minősítik, holott itt társadalmilag, pedagógiaileg és pszichológiailag is jelentős

mértékben különböző jelenségekről van szó.) Az elmondottakból következik, hogy a „szorgalom” és „lustaság” fogalmainak pontosabb értelmezésére, differenciáltabb szóhasználatra és a nevelési teendők pszichológiailag sokoldalúbb, mélyebb megalapozására van szükség — a nevelés gyakorlatában és a pedagógiai szakirodalomban is.

A tanulók körében végzett munkalélektani vizsgálódás szintén hozzájárulna a kedvezőbb, célszerűbb munkaszervezéshez, a jobb munkakörülmények biztosításához, az optimális munkaeredményhez és a balesetek elkerüléséhez is.

Végül a pszichológiai kutatás körébe vág a különböző munkanemek, a fizikai és szellemi munka kapcsolatának, optimális arányának, személyiségformáló hatásának kutatása is.

JEGYZETEK ÉS IRODALOM

[1] Vö. Konsztantyinov—Medkinszkij: A szovjet iskola vázlatos története. Bp. 1952. Tankönyvkiadó. I—II. fejezet, 17—113. old.

[2] Krupszkaja: Válogatott Ped. Tanulm. — Hungária kiad. Bp. 1949. — 94—98. old.

[3] Makarenko Művei, Bp. 1955. MTA és Tankönyvkiadó, VII. köt. 390. l.

[4] A zsebpénz Makarenkónál elsősorban nem munkabér-jellegű, hanem *pedagógiai* célzatú jutalmazása volt. Emellett a zsebpénz adása a pénzzel való helyes bánásmód, a takarékoság alakítását is célozta.

[5] Makarenko Művei, VII. köt. 390. l.

[6] A társadalmi felelősségtudat alakulásának is megvoltak a maga fokozatai. Eleinte inkább a szembetűnő, konkrét hibákkal, teendőkkel kapcsolatban vetődött fel, később vált a munka eredményét is nyomon kísérő, gondos törődéssé.

[7] Vö. Igor beszélgetését Szancso Zorinnal, a „Zászlók a tornyokon” (Igor és társai) című regényben. (Makarenko Művei, III. 96—99. l.)

[8] Makarenko Művei, VII. köt. 293. l.

[9] E belső és külső akadályokkal az általános pszichológia a cselekvés és az akarati tevékenység tanában foglalkozik. A munkalélektanban főleg a fáradtság-vizsgálatok érdemelnek e szempontból figyelmet.

[10] Vö. Makarenko Művei, II. köt. 32. l. és IV. köt. 231. l. stb.

[11] Nem kellően kidolgozott és differenciált az ún. „Társadalmilag hasznos munka” és a „társadalmi munka” fogalma.

[12] Az említett korszerű követelmények egyelőre két tekintetben is fokozott nehézséget jelentenek: egyrészt az iskola és környékének üzemei sokszor elmaradtak (ahol tehát korszerű termelést nem ismerhet meg a tanuló), — másrészt a tanulók életkori fejlettsége is gátat vet a korszerű termelési technikai megismerésének.

TÁJÉKOZTATÓ IRODALOM:

(A munkára nevelés hatalmas irodalmából csupán néhány legjelentősebb és időszzerű publikációt sorolunk fel.)

A) *A munkára nevelés pedagógiai problémái:*

ÁGOSTON György—JAUSZ Béla: Pedagógia II. (Egyet. tank.), Bp. 1964. Tankönyvkiadó, 17—22. old.

ARHIPOV: A munka iránti érdeklődés fejlődése a serdülőkorban. (Szovjetszkaja Pedagógika, 1963/6. sz.)

BÍRÓ Ottó: A szocialista munkaerőkölcse főbb kérdései. (Munkaügyi Minisztérium Módszertani Intézete, Bp. 1963.)

FJODOROVA: A szocialista munka szerepe a dolgozó tömegek kommunista nevelésében. Bp., 1952. Szikra.

FÖRSTER, Peter—WIEDEMANN, Manfred: A szocialista munkaerőkre nevelés elméleti kérdései. „Pädagogik”, 1962/6. Magyar fordítás: OPK dokumentáció.

FRANKIEWICZ—HEINZ: Nevelés és képzés a termelőmunka által. — Munka és iskola, 1960/3.

KAIROV—JESZIPOV—GONCSÁROV—ZÁNKOV: Pedagógia. Bp. 1960. II. kiad. (Tankönyvkiadó. — 304—317. old.)

KATONA Katalin: Munka, erkölcs, nevelés. — Valóság, 1963/1.

KONSZTANTYINOV—MEDINSZKIJ: A szovjet iskola vázlatos története. Bp. 1952. Közokt. kiadó.

KRUPSZKÁJA: Válogatott pedagógiai tanulmányok. — Hungária kiad. Bp. 1949.

MAKARENKO Művei, Bp. 1955. MTA és Tankönyvkiadó, főleg II., III., IV. és VII. köt.

NEMES Rudolf: A gyakorlati foglalkozás műveleti fokozatai. — Ped. Szemle, 1964/5. sz.

NEMES Rudolf könyvbírálata Biró Ottó fentidézett munkájáról, Ped. Szemle, 1964/5. sz. 513—516. old.

SZKÁTKIN: Bátrabban valósítsuk meg a munkára nevelést! (Národnoje Obrazoványije, 1962/12. OPK dokumentáció.)

SZUHOMLINSZKIJ: Munkára nevelés az iskolában. — Tankönyvkiadó, 1962.

„TANULMÁNYOK A POLITECHNIKAI OKTATÁS KÖRÉBŐL.” Bp. 1963. Tankönyvkiadó. Szerkesztette: BORI ISTVÁN.

„A TANULÓK VILÁGNÉZETI ÉS ERKÖLCSI FEJLŐDÉSE.” Tanulmánygyűjtemény, készült a PTI-ben. Bp., 1962. Tankönyvkiadó.

ZRINSZKY László: Makarenko etikája. — Bp. 1964. Tankönyvkiadó.

B) A munkára nevelés etikai, munkalélektani vonatkozásaihoz:

ANANYEV—LOMOV (szerk.): Problémü obščej i industrialnoj psichologii. — Izd. Leningradszkovo Univ. 1963.

ARCHANGELSZKIJ: Arbeitspsychologie. Ein Grundriss. — Verlag Die Wirtschaft, Berlin, 1961. (Fordítás oroszról németre.)

BÁLINT István—MURÁNYI Mihály: A munkabiztonság lélektana. — Bp. 1961. Táncsics kiadó.

GERÉB György: Kísérletek a fáradtság lélektanának köréből. — Bp. 1962. MTA kiadó.

„PSZICHOLÓGIAI TANULMÁNYOK”-sorozat „Munkalélektan”-rovata. — MTA kiad. Bp. 1959. óta évenként.

RÉTI László: Bevezetés a munkalélektanba. — „Pedagógiai és Pszichológiai Ismeretterjesztés”, TIT kiadása, Kézirat. Bp. 1963.

RÜSSEI, Arnulf: Arbeitspsychologie. — Verlag Hans Huber, Bern u. Stuttgart, 1961.

RYAN—SMITH: „Industrial Psychology.” — The Ronald Press Comp., New York, 1954.

SISKIN: A marxista etika alapjai. Bp. 1964. Kossuth.

SISKIN: A marxista etika alapjai. Olvasókönyv. Bp. 1964. Kossuth.

SZARKA József: Az etika pedagógiai „lebontásáról”. — „Tanulmányok a neveléstudomány köréből.” Bp. 1964. MTA.

TATÁR József: Ember az üzemben. Műszaki kiadó. Bp. 1963. (Főleg az V. fejezet 375—472. old.)

VASZKÓ Mihály: Munkalélektan. Bp., 1964. Tankönyvkiadó. — Főleg VI. fej. 143—165. old.

EDUCATION FOR LOVE OF WORKING AND HIS CONNECTIONS

S U M M A R Y

The present article is divided in three parts:

1. The „conventional” problems of education to work. The aim of socialist pedagogy can be characterized in this sphere by developing the pleasure of work, both intellectual and manual working. This purpose can only be accomplished in the community. Work is necessary to develop many-sided the personality of the pupils.

2. The modern technical civilisation, automatisisation, the raise of atomic power on the one side — and the needs of the socialistic school-reform on the other side — requires the fulfilment of some new demands in the field of education to work. These recent theoretical and practical aims on the sphere of education to work consist in a higher intellectual and technical level of work, increasing the creative factor of work. From this point of view, the article makes some critical remarks to any manuals of pedagogy (for instance, the books of Kairov, — „The bases of Communist Education” by Arséniev, Gleserman and Koroľiov, etc.) — and also takes a brief critical analysis of some publications dealing the problem of education to work.

3. Finally, the article makes attention to some connections of education to work: it is mentioned the ethical, sociological, ideological and psychological side of the education to work.

The actual situation of education to work is also characterized with some scientific investigations and practical experiences.